

Útban a Dante-szimfóniához

A nagy olasz költő születésének 725. évfordulóján kövessük nyomon Liszt Ferencet a Dante-szimfónia ötletének felbukkanásától a mű megvalósulásáig.

A Dante költészetével való találkozás Liszt ifjú éveire esik. Némelyek szerint Delacroix révén fedezte volna fel ezt a történetet. Akármint történt, tény, hogy huszonhat éves korában, olaszországi útja alkalmával egyik kedvenc olvasmánya a *Divina Commedia*: a nap forró szakában sokszor pihenünk meg a Villa Melzi platánjai alatt — írja Párizsba, 1837 szeptemberében. — A *Divina Commediát* olvassuk Bomelli márványszobrának lábánál. Beatrice vezeti Dantét, Micsoda tárgy! s milyen kár, hogy a szobrász oly rosszul értette meg! Hogy Beatricéből vastag és anyagserűt nőt csinált, Dantéból pedig szegényes, satnya valamit, szegénylős szegényt, s nem »quel signor dell' altissimo cantor«-t [a legfelsőbb ének a mester], ahogy maga nevezte Homéroszt. De Dantét megérteni — Mihelangelo kellett volna! Mégis — nem tudom, bevaljam-e neked? — ebben az óriási, hasonlíthatatlan költeményben egy valami mindig bántott: az, hogy a költő Beatricét nem a szerelem eszményképének, hanem a tudomány ideáljának fogta föl. Kellemetlenül érint, hogy ebben az átszellemült szép testben egy tudós teológus szellemét találom, aki a dogmát magyarázza, az eretnekséget célolja, a misztériumokról vitatkozik. A nő nem az okoskodás és a bizonyítás által uralkodik a férfi szívében; nem az az ő szerepe, hogy *bebizonyítsa* neki Isten létét, hanem hogy megsejtesse vele a szerelem által, s maga után vonzza, föl, az égi dolgok felé. Az érzésben és nem a tudásban van a nő hatalma: a szerető nő fontos, ő a férfi igazi őrangyala; a tudósnő értelmetlenség, disszonancia, — sehol sincs helye a lények rangsorában — írja a Comói tó partjáról párizsi ismerőseinek*. Nem itt a helye, hogy cáfoljuk, vagy igazoljuk (?) Liszt felfogását Beatricéről, a nő szerepéről, hiszen túl nagy kitérő lenne, Valószínű, hogy éppen ez a más értelmezés indítja el azt az alkotási folyamatot, melynek eredményeképpen a saját elképzeléséből is hozzáad valamit a témához, az alakok megrajzolásához — a zene sajátos eszközeivel. Leveleiben felbukkanó további utalások arra engednek következtetni, hogy a Dante-téma most már nem hagyja nyugton alkotói fantáziáját. 1833 februárjában például ezt írja: „Foglalkozásaink és örömeink ezek: va-

rajongó Sayn-Wittgenstein Karolin-nak is, aki figyelemmel kíséri a felmerülő zeneszerzői ötleteket, dédelgeti egyik-másikat, érdeklődik soruk iránt, serkent. Lamennais-idezetek fordításával működik közre egy-egy téma kibontakozásában.

1855-ben, majd később egyre gyakrabban utal Dantéra, illetőleg most már a *Dante-szimfóniára*. Június elsején például jelzi, hogy újraolvassa Dante nagy művét. A következő nap, Wagnernek írt leveleiben már konkrétan vázolja fel a tervet: „Szóval, Dantét olvasod. Jó társaság számokra. En némi kommentárt szolgáltatok majd neked ehhez az olvasmányhoz. Már régóta motostkál fejemben egy Dante-szimfónia — az idén le is írom — 3 tétel: *Pokol*, *Tisztítótűz* és *Paradicsom*. A két első tétel csak instrumentális, az utolsó kórossal. Valószínű, hogy ha összel meglátogatlak, már magammal vihetem és ha nem találod rossznak, megengeded majd, hogy ráírjam a nevedet.” Ugyanebben az időben Anton Rubinsteinnak is ilyen értelemben ír.

Július első napjaiban megkapja Wagner hosszú levelét: „Tehát egy »Isteni színjáték«, ez bizonyosan egészen gyönyörű gondolat — írja Wagner — és előre élvezem zenédet. Mégis egyet-mást ezzel kapcsolatosan el kell mondanom Neked, hogy a »Pokol« és a »Purgatórium« sikerülni fog, egy pillanatra sem vonom kétségbe. A »Paradicsom«-mal kapcsolatosan azonban kételyeim vannak. A kórossal való befejezés (...) csupán művészettörténeti szempontból fontos (...) s nem tudom, hogyan fog hatni...“ A továbbiakban a kórus elhagyására igyekezik rávenni Lisztet. Önéletrajzában Wagner visszatér a Dante-szimfónia befejezésére, s határozottan Sayn-Wittgenstein Karolin hatásának tulajdonítja ezt a megoldást. Az igazság az, hogy Liszt egy második befejezést is komponált a műhöz, s ebben valóban lemondott a kórus alkalmazásáról. Úgy látszik, számára is problematikus volt az első megoldás.

Közben részleteiben is kialakul Lisztben a mű és papírra veti. 1856. július 9-én Louis Köhlernek, majd néhány nap múlva Wagnernek jelzi, hogy elkészült a Dante-szimfóniával. Ez utóbbiban olvashatjuk: „...a te ünnepi lakomához — a *Rajna kincséhez* és a *Walkürhöz* — az én Dante »Divina Commedia«-jához írt szimfóniát hozom, amely a tied lesz (...) Körülbelül egy kis óráig tart s talán szórakoztatni fog“ — írja Liszt.

tart, ha szükséges. Itteni barátaim azt állítják, hogy a műnek fantasztikus sikert kell aratnia. Drezdában nem tévelyedtek el ennyire; igaz, hogy ott az előadás megfelelő próbák híján nagyon rosszul sikerült...

Ugyanabban az évben Pesten is jelentős sikert aratott a szimfónia. „A Dante elképzelhetetlen sikere után — írja Liszt — a második koncert már nem lehetett kétség az *Erzsébet*(-legenda) sikerének folytatásáról.“ Egy másik leveleiben ezt olvashatjuk: „A kétszer előadott *Erzsébet*, a jelkese megtapsolt Dante, nevem és jellemem belerögződése az egész lakosság tisztelétébe, — ezek a kévéi annak az aratásnak, amelyet magának ajánlok.“ Ugyancsak 1865-ben, Erkel, Mosonyi, Volkmann művei mellett a *Dantét* is műsorra kellett tűznie Lisztnek, és oly sikerrel hangzott el, hogy az első tétel Francesca-epizódjától végig meg kellett ismételnie. Négy évvel később Erkel vízenyelte a művet s 1870-ben ötször vagy hatszor adták elő. Párizs közönségével Saint Saëns, Karlsruhe városával pedig Felix Motil ismertette meg. A római konzervatórium fenntartásának négy százados ünnepén a Dante-szimfónia is elhangzott. A zeneszerző hetvenedik születésnapján a római zeneegyesület szólaltatta meg. A hannoveri zenei ünnepségeken Berlioz, Csajkovszkij művével együtt vezényelte szerzője.

Liszt figyelemmel kísérte másoknak Danteval kapcsolatos műveit is. Marie d'Agoult munkája (Daniel Stern írói álnévén adta ki), a Dante et Goethe — dialogues, már személyre vonatkozó, bár némileg torzító ironiája miatt sem kerülhette el figyelmét. Továbbra is türelmetlenül várom *Dante és Goethe* című párbeszédének folytatását: annyira szeretném ismerni, de azért köszönöm a kedves célzatosságot, amellyel küldését elhalasztotta. (...) Tudja, hogy ugyanazok a költői adatok engem is nagyon megragadtak, s hogy én is foglalkozom velük annyiban, amennyiben a zene s a magam szakmájába tartozónak látszottak. Ha megesik, hogy *Divina Commedia*-szimfóniám és az, amire Goethe *Faust*-ja inspirált, Párizsban előadásra kerül, kérem, hallgassa meg őket és tűrje békességgel — írja megbocsátó elnézéssel. Raphael Disputájára felhívja ismerőse figyelmét Savonarola és Dante sikerült alakja miatt. Elkészítette és népszerűsítette Bülownak Dante-szonettjét.

példákat egyik gyűjteményében az 1837-ben keletkezett műből a mixolid népi hangsor kora felbukkanásáig, az egészhangú skála alkalmazására, — félszázzal előzve meg kortársait. (Ez nem véletlen, zeneszerzői rábukkanás: Liszt, Julius Schäfferhez írott levelében kottapéldával is szemlélteti az egészhangú skála elemeire épített hangzokat!) Bárdos Lajos, amikor teljes kötetben mutatja be Liszt Ferencet, a jövő zenészt, a *Dante-szimfóniából* is idéz a modern zenére előremutató stílusjegyeket (a fennebb említett egészhangú skála mellett a szűk oktávot, bőkvartot, a dallam és harmónia ún. poláris kapcsolásait, vagy a Bartóknál fontos szerepet betöltő ún. disztancia-skálát).

A krónika szinte fél száz olyan zeneszerzőt tart számon, akit Dante ihletett. Keletkezett így dal és kórusmű, kantáta és concerto, előjáték és szimfonikus költemény, kísérőzene és opera, fantázia és szimfónia. Találkozunk a szerzők között ismeretlen nevekkkel és világhírességekkel. Lisztet Byron és Shakespeare, Victor Hugo és Lamartine, Holbein és Kaubach, Zichy Mihály és Vörösmarty, Goethe és Schiller, Tasso és Petrarca mellett (hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük) — Dante két mű megírására ösztönözte. Ezek a művek — a romantikus zeneköltő gazdag fantáziájával felépítve (a zongora, illetőleg a szimfonikus zenekar eszközeivel) — örökítették meg a két nagy alkotószellem szerencsés találkozását, s ma is a Dante-forrásból táplálkozó zeneművek javából valók.

BENKŐ ANDRÁS

* A *Levélrészletek* Liszt Ferenc válogatott írásai I–II. (Bp., 1959) című munkából válogatva, fordította, kísérető tanulmányokkal és jelezetekkel ellátta Hankiss János.

lami naiv bölcselő, vagy mély poéta olvasása: Montaigne vagy Dante, Hoffmann vagy Shakespeare". A következő évben Berlioznak írt levelében tesz említést arról, hogy Dante művészi szinten jutott kifejezésre a festészetben Orcagnában és Michelangelóban, s egy napon megleli zenei kifejezését is a jövő Beethovenjében.

Ezekben az években keletkeznek első zeneművei. Egy részük — többszörös átdolgozás után — a *Zarandokévek* című kötetekben jelent meg. Közük a negyedik évtizedben készült *Dante-szonáta* is felbukkan mint a nagy költő hatásának első eredménye. Forrásáról mindössze annyit közöl a zeneszerző, hogy *Dante-olvasmány* ihlette. A szonáta kereteit kitöltő mű — fantázi quasi sonata — mintegy tükörképe (cím szerint) a beethoveni sonata quasi fantasiájának, Molnár Antal vélekedése szerint: „Danténak, az embernek kegyetlen sorsát, szerelmét és megdicsőülését vetíti át a zene húrjaira”.

Bár egyelőre megszakadnak a Dantére vonatkozó levélbeli utalások, az *Isteni színjáték* nem hagyja nyugodni: a zeneszerző Liszt — a korai szonáta-fantázia ellenére is — adósa marad a költőnek. S amennyivel később nyúl majd újból a témához, annál elmélyültebb lesz a zenei megoldás, melyben ismételtlen hódol az olasz költő emlékének.

Amikor meglepszik Weimáriban, és a hangversenyvezést egyre inkább háttérbe szorítja a zeneszerzés, újból Dante felé fordul a figyelem. Ebben szerepe volt a Dante-

A szimfónia egy esztendő múltán, 1857. november 7-én kerül bemutatásra Drezdában. Liszt maga vezényli. Ez alkalommal nem arat sikert. A következő évben Prágában hangzik el — először is, másodszer is egy-egy Liszt-műtársaságában. Liszt szerint a prágai előadás már felkeltette a közönség érdeklődését, s erre való tekintettel a kritika hangja is módosult. Ezt a bizonyos fokú érdeklődést — helyenként elutasító magatartást — Liszt közönnnyel magyarázza és éppen a két szimfónia kapcsán, a Faust- és a Dante-szimfóniára utalva írja Zellnerhez: nyugodtan várhatnak e művek megérdemelt megértésükre.

Szűkebb körben, majd nyilvános hangversenyeken egyre ismertebbé vált a mű. Maga Liszt szólaltatta meg zongorán — Wagnernél Svájcban, Lipcésben Hundtal, Doré festőnél Saint Saënszal — négykezes formában. A nyolcvanas években Végh János nyolckezes átiratot készített belőle s Liszt olyan jónak ítélte, hogy kiadásra javasolta. Meg is jelent.

Különösebb sikere volt a műnek az 1865-ös Dante-évben. Az olaszországi ünnepek egyik mozzanata a római Dante-galéria megrendezése volt. Ennek megnyitóján elhangzott Liszt szimfóniája is. Így számolt be erről Karl Gillének: „Tegnapelőtt óta 70—80 zenész vesz részt buzgalommal és kedvvel a próbákon, ami Rómában rendkívüli dolog. Scambati vezényli a zenekart s elhatározta, hogy még egy tuca próbát

S ahogy Lisztet ihlette a rokonművészetek egy-egy időtálló alkotása, ugyanúgy szolgált forrásul néha az ő munkája másoknak. A Dante-szimfónia hatására készült például Gustav Doré francia festőnek egyik munkája. A képzőművészettel, a vizuális elemekkel való kapcsolat más vonatkozásban is felmerült. Ismeretes, hogy Wittgenstein Karolin arra szerette volna rávenni Lisztet, hogy a bemutatón az auditív élményt egészítsék ki vizuálissal: a zene egyes részeit dioráma-sorozat érzékeltesse. Erre a célra szerette volna megnyerni Bonaventura Genellit, az akkor már ismert Dante-illusztrátort (aki egyébként festett is egy *Divina Commediát*). A hetvenes évek közepén Schacknak *Piataik* című munkájának előadásán szerették volna felhasználni a Dante-szimfónia egyes részleteit. Liszt — Beethovenre hivatkozva — udvariásan bár, de elutasította ezt az elképzelést.

Előfordult Liszt életében, hogy e szimfóniáról szóló beszélgetés nyújtott számára lehetőséget zeneszerzői elveinek kifejtésére. A hannoveri ünnepek után e műve serkenti alkotói pályafutása mérlegének elkészítésére, az eredmények summázására. Ez nem véletlen. Emberöltönyi idő választja el a késői, merész, messze előremutató alkotásaitól, de tartalmaz néhány szembetűnően modern elemet. Előbb Molnár Antal idézett